

DÓZSA GYÖRGY ÉLETÚTJÁRÓL

Kertelés nélkül be kell vallanom, magam sem tudtam, milyen nagy fába vágtam a fejszém akkor, amikor arra vállalkoztam, hogy megkísérlem közelebb hozni a ma emberéhez Dózsa Györgyöt, az 1514-es parasztháború vezérét. Jóllehet azzal tisztában voltam, hogy személyével és tevékenységével kapcsolatban több kérdés még elmélyült vizsgálatot igényel, az első pillanatban mégis úgy véltem, hogy a parasztháborúra vonatkozó ismereteink, amelyek az utóbbi évtizedekben gazdagabbakká váltak, viszonylag könnyűvé teszik egy élethű Dózsa-portré megrajzolását.

Sajnos, nem egészen így áll a dolog. E tanulmány anyagát gyűjtögetve meg kellett győződnöm, hogy még sok a történészek tennivalója a parasztháború forrásainak feltárását s ezt követően Dózsa György személyének és életútjának megismerését és megismertetését illetően. A források szűkszávsága és nem egy esetben azok hiánya miatt ugyanis csak korlátozott mértékben van lehetőség Dózsa személyiségének bemutatására, de számottevő nehézségbe ütközik a kutató akkor is, amikor a parasztháború vezérének életútját szeretné lépésről lépésre nyomon követni. E nehézségek ellenére, az utóbbi évtizedekben feltárt forrásokat és részeredményeket felhasználva, megkísérlem felvázolni Dózsa György életének legalább a főbb eseményeit. Ennek során jobban előtérbe kerülnek azok a kérdések, amelyekre a közeljövőben kutatómunkánkat összpontosítanunk kell, ha azt akarjuk, hogy Dózsa személye és rendkívüli emberi tulajdonságai valóban ismertté váljanak.

Előljáróban meg kell azt is mondanom, hogy az 1514-es parasztháborúról és annak vezérééről, Dózsa Györgyről még nem jelent meg korunk igényeit kielégítő monográfia. Márki Sándornak, a haladó gondolkodású kolozsvári egyetemi tanárnak a múlt század végén (1883) Dózsaról közreadott és az első világháború előestéjén (1913) átdolgozott nagyszabású munkája ma már nem egy szempontból kiegészítésre szorul és a történelmi materializmus alapján új átdolgozást kíván. E szükséglet kielégítésére hivatott részben az a Dózsa-ra vonatkozó okmánygyűjtemény, amely évek kitaró munkájának eredményeképpen — tudomásom szerint — megjelenés előtt áll a Magyar Népköztársaságban. Reméljük, hogy általa a parasztháború vezérének életére és esetleg ifjúságára vonatkozóan is a jelenleginél részletesebb ismeretek birtokába jutunk. Véleményem szerint ugyanis változtatnunk kell a Dózsa György életével kapcsolatos egynémely megállapításon, amelyet eddig fenntartás nélkül elfogadtunk. A változtatás mértékét természetesen az elkövetkezendő kutatások eredménye fogja döntően meghatározni.

1. Köztudomású, hogy a XVI. század második évtizedében a török uralkodó osztálynak és legfőbb képviselőjének, Szelim szultánnak figyelme a Közel-Kelet meghódítására összpontosult. Ez időben a törökök nyugati tevékenysége leginkább az emberi erőt felmorzsoló és az anyagi javakat elpusztító portyákban, rajtaütésszerű becsapásokban jutott kifejezésre. Nyilvánvaló volt azonban, hogy a törökök támadó hadjáratának újraindítása csupán idő kérdése. Bizonyára ez a felismerés hívta életre az 1513-ban megválasztott X. Leó és a pápai széktől ugyanakkor elűtött Bakócz Tamás esztergomi érsek tervét is, amely szerint csupán egy széles keretek között kibontakozó keresztes hadjárat háríthatja el a fenyegető támadást. A hadjáratnak az észak-, közép- és kelet-európai országokban való megszer-

vezésével a pápa Bakócz érseket bízta meg, kinevezve őt 1513. július 5-én legátusának.

Bakócz érsek Rómából való hazatérte után, már 1514. április elején intézkedett a keresztes hadjáratnak az egész magyar királyságban történő kihirdetéséről. Amint az erdélyi püspökhöz intézett leveléből látszik, felhatalmazta őt, mint itteni helyettes legátusát, a netalán ellenkezőkkel szemben foganatosítandó minden egyházi rendszabály és büntetés alkalmazására. E levél is mutatja a feudális uralkodó osztály tájékozatlanságát és a néptömegektől való teljes elidegenedését. Szó sem volt ezúttal ellenszegülésről, hiszen a falvak és a mezővárosok lakosai csapattal sereglettek a keresztesek zászlói alá, és szép számmal gyülekeztek azokban a táborokban, amelyek egy-egy vidék parasztságát tömörítették nyelvi vagy vallási különbség nélkül.

Ma már világosan látjuk a parasztság tömeges megmozdulását kiváltó okokat. Tudjuk, hogy ezekhez több tényező is járult, de elhatározó a parasztság helyzetének Mátyás király halála után bekövetkezett nagymérvű romlása volt. A keresztes hadjárat kihirdetésekor a parasztság elsősorban otthonának megvédésére gondolt, de nem vitás, hogy amikor felvette a keresztet és a török elleni harcra vállalkozott, a számára mind nehezebbé váló helyzetből is szabadulni akart. Különben a parasztság növekvő elégedetlensége már a XVI. század elején országszerte megnyilatkozott. Elég, ha a mindjobban kiszélesedő antifeudális harccal kapcsolatban utalunk arra, hogy például Erdélyben szinte láncszerűen követi egymást a jobbágynosodástól fenyegetett székelyek, a románok és a szász köznép, valamint egyes városok plebejus elemeinek helyi felkelése. Írásos források tanúskodnak többek között a románok 1496-os, 1498-as, 1503-as és 1511-es megmozdulásairól; tudjuk, hogy 1506-ban a közszékelyek fegyveres kézzel akadályozták meg az „ökörsütést”. Ez alkalommal az adó beszédére kiküldöttek közül többen életüket veszítették, s az egyre veszélyesebbé váló mozgalmat csak nagy erőfeszítéssel, a határmenti várkatonaság bevetésével tudta elfojtani Tomori Pál fogarasi főkapitány. Az utóbbi években Gustav Gündisch és Binder Pál együttes kutatása derített több fényt arra a kiterjedt szász köznépi mozgalomra, amely Székely János kőhalmi királybíró vezetésével 1513-tól állandó nyugtalanságban tartotta nemcsak a helyi hatóságokat és a szász székek vezetőségét, hanem magát az erdélyi vajdát, sőt a királyi udvart is (*Studii*, 1967. 2).

Az elmondottak nem hagynak kétséget az erdélyi parasztság magatartását illetően sem; különben is általánosan tudott, hogy nem volt a feudális magyar királyságnak olyan része, ahonnan ne indultak volna keresztes csapatok a gyülekezésre kijelölt központ: Pest felé.

A naponként gyarapodó tömeg erejének katonai szempontból való felhasználása végett szükség volt hadijártassággal rendelkező és szervezni tudó vezetőre. Jóllehet a feudális uralkodó osztály éppen hadi kötelezettségeire való hivatkozással igényelt magának kiváltságos helyzetet, nem tudott tagjai közül sem ekkor, sem a későbbi években megfelelő katonai vezetőt kinevelni. Természetes következménye volt ez a visszás állapot az uralkodó osztály magatartásának, a feladatoktól és kötelességtől való meghátrálásnak, a csupán anyagi javakat hajszoló, szűk osztályérdekek előtérbe helyezésének.

A török harcmódot ismerő s a hadviselésben kitűnt feudális vezető hiányában fordult a keresztes hadjáratot meghirdető Bakócz érsek figyelme a déli határvidéken folyó harcokban magának hírnevet szerzett Dózsa György felé. Nem ismerjük még az okokat, amelyek miatt a nagyszabásúnak induló hadivállalkozásnál figyelmen kívül hagyták a törökökkel vívott harcokban már kitűnt Beriszló Péter püspököt,

aki a horvát báni tisztséget is viselte. Tény az, hogy 1514. április végén Bakócz érsek mint pápai legátus Dózsa Györgyre bízta a keresztes hadak vezérletét.

2. Felmerül itt azonnal a kérdés: ki volt az a férfi, akinek neve ettől kezdve elválaszthatatlanul összeforrott a csakhamar bekövetkező nagy horderejű eseménnyel, az 1514 májusában kirobbanó parasztháborúval?

Meglepő mindjárt az a körülmény, hogy a kereszt jele alatt táborba szálló és a török ellen hadra készülő parasztság vezére, akit tankönyveink és a szakmunkák is *Dózsa György* néven emlegetnek, a parasztháborúra vonatkozó korabeli forrásokban e néven ismeretlen. Ezek a források latin, német vagy olaszos formában, de a *Székely György* nevet tartották fenn, és nyelvi sajátosságainak megfelelően nevezik a vezért Siculusnak, Zegliusnak, Seggiusnak, Zechelnek, Jörg Zäglknek, Ceculusnak, Cecolnak, Scythának..., és folytathatnók még a felsorolást. De nem csupán az elbeszélő források, hanem a hivatalos iratok is, mint például a királyi kancelláriában szerkesztett utasítások és levelek vagy a parasztháború leverése után megtartott országgyűlés törvényszövege (1514. I. tc. 3. par.) szintén Georgius Zekelnek mondja a parasztok vezérét anélkül, hogy megemlítené a Dózsa nevet. Pedig Dózsát már a parasztháború kitörése előtt is alkalma volt megismernie a királyi udvarnak, tehát személy- vagy névcseré esete nem foroghat fenn.

Mi hát a valóság, és milyen alapon állítjuk, hogy az 1514-ben felkelt parasztság vezérét Dózsanak hívták, mikor neve csupán székely mivoltára utal?

Kétségeinket a brassói Fekete-templom XVIII. századig meglévő falikrónikájának — amelyet *Breve Chronicon Daciae* néven tart számon a szaktudomány — egykori szövege oszlatja el. A Fekete-templom mai látogatói közül kevesen tudják, hogy a templom valamelyik papjának kezdeményezésére, feltehetően 1535-től a templom belső falán, oszlopokra, osztott szövegben, megörökítették az Erdélyt is érintő fontosabb történelmi eseményeket. Ennek a falikrónikának a szövegét, amely az 1143—1571 között megtörtént eseményeket rögzítette, már a XVI. század utolsó évtizedében lemásolták. Innen tudjuk, hogy az 1514-es parasztháborúval kapcsolatban a következő, számunkra nagyon fontos szöveget festették a templom falára: „Cruciatorum factio in Hungaria subito exorta, *Georgio Doscha Ciculo* duce, per Johannem Zapoliensem, waywodam Transsilvaniae, penitus extincta est. Ipse prope Temesvar captus, candenti ferro coronatus, ac dentibus suorum discerptus est.” Magyarul ez így hangzik: A keresztesek felkelését, amely Magyarországon hirtelenül támadt a székely Dózsa György vezetésével, Zápolya János erdélyi vajda teljesen elfojtotta. Őt (ti. Dózsát) Temesvár közelében foglyul ejtették, tüzes vassal megkoronázták, és övéi fogaikkal szétmarcangolták.

Ez az első és az eseményekhez időben legközelebb eső írott emléke annak, hogy a felkelt parasztok Székely György néven emlegetett vezére azonos a székely Dózsa Györggyel. Későbbi források is megerősítik e tényt. Ezúttal csupán a tanulmányait Itáliában végzett Istvánffy Miklósnak 34 könyvből álló *Historiarum de rebus Ungaricis* című közismert munkájára utalok, amelyet Pázmány Péter megbízásából 1622-ben Kölnben nyomtattak ki. Istvánffy a keresztesekről szólva azt mondja, hogy Bakócz érsek „... ducem praeficeret *Georgium Siculum Dosam cognomine*...”, vagyis a Dózsa melléknevet viselő Székely Györgyöt tette vezérré.

Úgy vélem, hogy ezen adatok ismeretében megszűnik a bizonytalanság Dózsa György nevét illetően. Nem kétséges az sem, hogy ő a székelységből származott, és látszik, hogy hadi tapasztalatai és egyéni kiválósága állította a keresztesek élére.

Mindezen túl azonban azt is szeretnők tudni, hogy *mikor és hol* született?

Korabeli metszet Taurinus könyvéből

Születésének pontos idejét, sajnos, nem ismerjük. A forrásokból csupán arra következtethetünk, hogy halálakor 40–50 év közötti férfi lehetett, s így feltehetően 1470 táján született. Az ismert közeli korabeli források nem szólnak Dózsa György szülőhelyéről sem. A munkáját 1590 után író dunántúli, de Erdélyben is megfordult Istvánffy Miklós azonban már ismerte Dózsa szülőhelyét. Szerinte Dózsa György „e Daluoco oppido” vagyis Daluok mezővárosból származott. A helység eltorzult nevével kapcsolatban Benda Kálmán volt szíves megvizsgálni az Istvánffy által írt és máig fennmaradt kéziratot, s jól lehet a szerző *n* és *u* betűje között nehéz határozott különbséget tenni, véleménye szerint sajtóhibának tekinthető az említett betűk felcserélése. Annak idején Szabó Károly és Márki Sándor is toll- vagy nyomtatási hibára gondolt.

Istvánffy — amint látjuk — a Kézdi székbeli Dálnokot mezővárosnak írja. Nincs tudomásunk arról, hogy a helység a középkorban ilyen kiváltsággal rendelkezett volna, valószínűbb, hogy Istvánffy nem ismerte elég behatóan a székelyföldi viszonyokat.

Istvánffynak Dózsa György szülőhelyére vonatkozó adatát elfogadva, a történész mindjárt egy másik kérdésre kell hogy feleletet keressen. Szakemberek előtt ugyanis jól ismert, hogy Szabó Károly kolozsvári egyetemi tanár 1876-ban ráakadt Héderfáji Barlabási Lénárt erdélyi alvajda 1507. július 17-én kelt levelére, amelyben ugyancsak Dózsa Györgyről történik említés. Igen ám, csak hogy a levélben „Georgius Dosa Siculus de Makfalva in sede Maros existente” szerepel. Az alvajda levele szerint ez a Dózsa György 1507-ben a marosszéki Makfalván lakott. E körülmény folytán merül fel a kérdés: vajon a két helységben szereplő Dózsa fenntartás nélkül egy személynek vehető? A kérdést a Dózsa-monográfia írója, Márki Sándor sem tudta megnyugtatóan tisztázni. Feltevése szerint Dózsa György nagyapja, valamint apja, Tamás és ennek testvére, Ádám a XV. században Dálnokon éltek, „hová az ősi Marosszékből valami oknál fogva áttelepedtek”. Később — ugyancsak Márki szerint — „alkalmasint atyjának halála után György a Székelyföld másik végére, Makfalvára került”, vagyis visszaköltözött Marosszékre.

A kérdéssel kapcsolatban szeretném felhívni kutatótársaim figyelmét egy-két szempontra. Tudom, hogy a XV. század folyamán a székely társadalom rétegződése jelentős mértékben előrehalad, és már arra is akad példa, hogy a lófő-birtok gazdát cserél. Távol tőlem az a gondolat is, hogy a lófő-székelyek mozgási, költözködési lehetőségét kétségbe vonjam, de a levéltári anyag ismeretében merem állítani, hogy a XVI. század elején a lófő-birtokra és birtokosára még jelentős hadi kötelezettség hárult. Éppen ezért nem egykönnyen bocsátották azt áruba, hisz annak birtoklásától

a család gazdasági és társadalmi helyzete függött, s ez a körülmény a lófő-székelyek ide-oda költözködésének is bizonyos határt szabott.

Dózsa György fiatalkorát kutatva gondolnunk kell arra is, vajon mi történt nagybátyjával és annak leszármazottaival, akik — Márki szerint is — folytatói voltak a Dózsa család életének? Ezzel kapcsolatban megfontolandó az a körülmény, hogy az 1602-ben végrehajtott Básta-féle összeírásban Dálnokon és egész Kézdi székben egyetlen Dózsát sem találunk, viszont Makfalván és Marosszék más falvaiban (így Kibédén, Szentimréen, Szövérdén) jó néhány Dózsa nevű lófő-székely élt ekkor, és él még századokon át. Ellenőrzésképpen átnéztem a székelységnek mindjárt Bethlen Gábor trónralépte után, 1614-ben készült, jóval alaposabb és gazdagabb adatokat megőrző összeírását is. Vizsgálódásom ugyanazzal az eredménnyel járt. Nem hagyható figyelmen kívül ellenben az a körülmény, hogy Dálnokon 1602-ben is több Székely nevű lófő, illetve nemes család él.

A dálnoki és a makfalvi Dózsa György azonosságát ma még nem tudjuk írott forrásokkal bizonyítani, s ezért a kutatást ilyen irányban ki kell szélesíteni. Annál inkább kíváncsi ez, mivel Dózsa családi viszonyairól amúgy is kevésbé vagyunk tájékozódva. Biztosan csupán azt tudjuk, hogy volt egy Gergely nevű testvéröccse, aki bátyjával együtt vesztette életét 1514-ben. Az elbeszélő források egynémelyike és a hozzánk közel eső időben összeállított genealógiai táblázatok feltűntetik még az említettek János és Lukács, valamint Katalin nevű testvérét. Ezzel kapcsolatban meg kell mondanunk, hogy az elbeszélő forrásokat óvatossággal kell kézbe vennünk, a leszármazási táblázatok pedig pontatlanok. Márki is figyelmeztet arra, hogy az állítólagos negyedik fiú, Lukács, azokban a forrásokban, ahol megemlítik, „többnyire a Gergelynek tulajdonított tetteket követte el, s valószínű, hogy tulajdonképpen Gergelyt értik a nevéen“. Jánosról Márki feltételezi, hogy azonos azzal a Székely Jánossal, aki 1513—1514-ben a kőhalomszéki és segesvári szász köznép (communitas) felkelését szította. Igen nagy a valószínűsége annak, hogy itt is csupán névazonosságról van szó, nem is beszélve arról, hogy az egyik elbeszélő forrás, a *Chronica civitatis Schaezburgensis* Székely Istvánt, és nem Jánost emleget. Különben a kialakulófélben levő családnevek azonossága alapján csak a legnagyobb körültekintéssel vonhatunk le következtetéseket, hiszen ha nem így járunk el, akkor például — ad absurdum — Dózsa kortársát, a király bécsi követét, az alább szereplő Kövendi Székely Miklóst is Dózsa rokonai közé sorolhatjuk.

Említettem Barlabási Lénárt alvajda levelét; ha az valóban az 1514-es parasztháború vezérére vonatkozó adalék — s ennek eldöntését is a jövőbeli kutatásoktól reméljük —, akkor fényt vet nemcsak a XVI. század eleji erdélyi feszült viszonyokra, hanem bizonyos mértékig magyarázatot nyújt Dózsa György életútjának alakulásához is. A *Székely Oklevéltár* III. kötetében kinyomtatott szöveg szerint az alvajda közli a szebeni magisztrátussal, hogy makfalvi Dózsa György volt az, aki a minap tartott medgyesi vásár alkalmával több szebeni kereskedő áruját erőszakkal elvette, amikor — a csetepatéban — néhány kereskedő életét is vesztette. Javasolja a városi tanácsnak, forduljon levélben a székelyek előkelőjéhez, és kérje őket, hogy Dózsát ne tűrjék meg maguk között, hanem büntessék meg, úgyhogy a történetek miatt a székelyek és a többi lakos között az egyezség és a jóviszony ne bomoljon fel.

Az ilyen erőszakos cselekedetek mögött a legtöbbször gazdasági okok húzódtak meg. A kemény megtorlás ezúttal a szász patriciátus ellen irányult. Erre a körülményre élesen rávilágít II. Ulászlónak egy korábban, 1504 decemberében kiadott parancslevele, amelyben meghagyja a székely ispánnak, hogy a szebeni és a brassói

kereskedőket vegye oltalmába. Az említettek a székelyek által állítólag „tiltott utakon” Havasalföldre hajtott lovakat és más állatokat elkobozták. Emiatt aztán — panaszkodásuk szerint — a székelyek részéről sok kárt vallanak, és szabadon nem járhatnak-kelhetnek, nem kereskedhetnek akadálytalanul.

Nem ismerjük a további fejleményeket, de az ilyen és ehhez hasonló események a XVI. század elején elég gyakoriak voltak, s ezek is utalnak az egyre élesedő osztályellentétekre. Az Erdélyben is súlyosabbá váló belső helyzet, valamint a portyázó török csapatok beütései, amelyek a határvidékek lakosságát állandó rettegésben tartották, bizonyára befolyásolták Dózsa György életútját is. Mint olyan ember, aki a dolgok kemény elintézésétől nem riadt vissza, és aki a fegyverforgatásban — amint látni fogjuk — szintén a legkiválóbbak közé tartozott, rövid idő alatt a végeken harcoló vitézek sorában találja meg a helyét.

Elfogadhatónak látszik Márkinak az a vélekedése, hogy Dózsa részt vett abban a hadjáratban, amelyet az erdélyi vajda, Zápolya János 1513 nyarán vezetett a török ellen. Feltehető, hogy nem is tért vissza szülőföldjére, hanem beállt a nagy fontosságú végvár, Belgrád védői közé. Az itt vívott harcokról szólva mint igen bátor lovas tisztet emlegetik őt az elbeszélő források. Ezek tudósítása szerint egy alkalommal a szendrői szpáhik kitűnő kardvívó főtisztjét párviadalban levágta, aminek következtében neve széles körben ismertté vált. E nagyszerű fegyvertényéért, amely a szendrői török őrseg portyázó kedvét egy időre lelohasztotta, Dózsa a király maga jutalmazta meg, s többek között — miután egy falut és címet adományozott neki — felvette az országos nemesek sorába. Ennek ellenére a nemsokára bekövetkező események arról tanúskodnak, hogy Dózsa a nemességgel, amelynek különösen főrangú képviselői őt semmibe vették, nem vállalt közösséget.

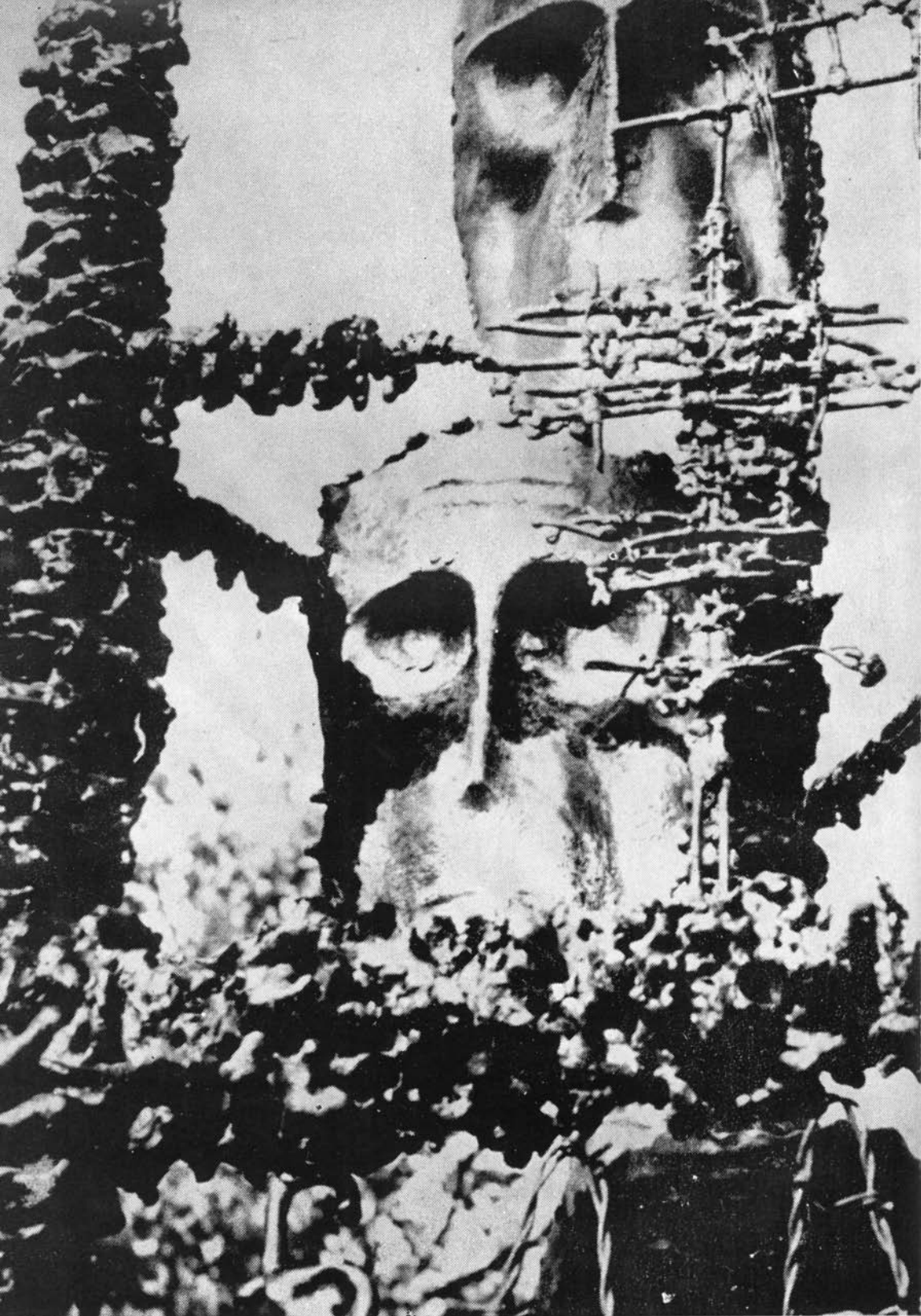
Ennyi mindössze, amit jelenleg mondhatunk annak a férfinak az 1514 előtti életével kapcsolatban, akit a feudális anarchiában vergődő magyar királyság egyházi vezetői a keresztes hadjáratra gyülekező parasztság katonai vezérének szántak.

3. Tanulmányunk keretei nem teszik lehetővé, hogy a csakhamar kirobbanó parasztháború részleteit vagy vérbefojtásának körülményeit bemutassuk. De hiányérzetünk támadna, ha Dózsa Györgyről szólva nem mutatnánk rá, bármilyen futólag is, élete utolsó, mindössze két és fél hónapra terjedő, de annál döntőbb szakaszára, ekkori tetteire és egész magatartására, amely alapvetően meghatározza egyéniségét.

Közismert, hogy a keresztes hadjáratra való felhívás, kevés számú kisnemesből eltekintve, nagy többségében a feudális birtokokon jobbágysorban élő parasztságot hozta mozgásba. Ezekhez csatlakoztak szép számmal mezővárosi kézművesek, zsellérek, valamint egyes városok plebejus elemei és bányászok, vagyis mind-mind olyanok, akik magukon érezték és régtől fogva gyűlölték a feudális kizsákmányolást. A fő- és köznemesek nem jelentkeztek a fegyveres harcban való részvételre, és ha egy ideig el is nézték a jobbágyok hadbavonulását, a nyári munkák közeledtével nem engedték őket birtokaikról eltávozni, a már eltávozottakat pedig úgy akarták visszatérésre kényszeríteni, hogy otthon hagyott családtagjaikkal szemben erőszakoskodtak. Ez az eljárás többfelé helyi összeütközésekhez vezetett. A feudális erőszak egyre jobban szembefordította a fegyverre kelteket, de az otthonmaradt parasztságot is az uralkodó osztállyal. A végsőig fokozta az ellentéteket Bakócz érseknek május 23-i intézkedése, amellyel megtiltotta, hogy a jövőben bárki is belépjen a keresztes seregébe. Ugyanakkor a királlyal együtt elrendelte, hogy Dózsa a legközelebbi idő alatt indítsa meg a csapatokat dél felé (Horvátországba) a török ellen.

SZERVÁTIUSZ TIBOR: Dózsa György (1963)

SZERVÁTIUSZ TIBOR: Börtön (részlet, 1964)

A parasztság számára érthetetlen tilalom és a feudális uralkodó osztály nyíltan ellenséges magatartása végül is szakításhoz vezetett, amelynek nyomán kitört az *országos méretű parasztháború*. Dózsa fenntartás nélkül a parasztság oldalán állott és ennek — igaz ügyéért folyó — harcában végig, utolsó lehetéig vezérként és vezérhez méltóan viselkedett.

A megindult harc eredményes megvívása érdekében Dózsa mint tapasztalt katoná kitaró *szervező munkát* végzett, s ennek jelentőségére már egyes közelkorúak is utalnak. Ezek közül csupán Brutus János Mihálynak, Báthori István erdélyi fejedelem, majd lengyel király udvari történetírójának szavait idézem: „...a faragatlan embereket, akik a hadi fegyelemhez nem szoktak, meghatározott rendekbe osztotta, kijelölte előjáróikat, katonai tudásra oktatta: engedelmeskedni, parancsot teljesíteni, követni a zászlót, őrt állani, a vezér első szavát megfogadni s egyebekre — mindezt nagyon is jól értette, mert megszokta az ország végein, ahol sokáig harcolt a török ellenséggel...“ A szervező munkában Dózsnak segítségére voltak a hadban jártas parasztok és kézművesek mellett azok az értelmiségiek, akik nem kis számmal jöttek a táborba: a nép sorsát jól ismerő s nemegyszer abban osztozó alsópapság képviselői; valamint a gyarapodó létszámú világi értelmiség reprezentánsai, a deákok. Ki ne hallott volna például Dózsa híres alvezéről, Mészáros Lőrincről, a ceglédi papról, vagy Dózsa íródeákjáról, Túrkevei Ambrusról, a krakkói egyetemen tanult papról s Balog deák hadnagyról, aki tanító volt.

Dózsa nagy érdeme az is, hogy a feudális urak ellen fegyverre kelt parasztság elé igyekezett határozott *célt* kitűzni, amikor híres ceglédi beszédében kijelölte a tennivalókat: a kizsákmányolók elleni meg nem alkuvó harcot s a feudális kizsákmányolás megszüntetését. A csupán későbbi forrásokban és nem azonos formában megőrzött ceglédi beszéd, bár antik és humanista szerzőktől kölcsönzött részeket is tartalmaz, lényegében ezt a haladó — de akkor meg nem valósítható — társadalmi követelést juttatta kifejezésre. Kétségtelen, hogy ennek a követelésnek a megfogalmazásában is tevékeny része volt a parasztok oldalán küzdő értelmiségieknek, hiszen csupán rajtuk keresztül éreztethette hatását a beszédben a cseh táborita papok és a német chiliasztikusok felfogása.

A parasztság főerőinek hadmozdulatait és harci eredményeit elemezve nemegyszer került sor Dózsa *hadvezéri szerepének* mérlegelésére. Szakírók mutattak rá a vezetés megfontolt bölcsességére, amely főleg abban nyilvánult meg, hogy Dózsa olyan vidékre vezette seregét, ahol a legtöbb mezőváros volt, és ezek támogatásával nemcsak az élelmezési, hanem az emberanyag-utánpótlást is biztosíthatta. Az sem véletlen, hogy Dózsa déli irányban, a Maros völgye felé nyomult, majd pedig Temesvár körül egyesítette a csapatok többségét. E vidék feudális nagybirtokainak parasztsága igen súlyosan érezte a kizsákmányolást, és gyakori megmozdulásokkal juttatta kifejezésre elégedetlenségét. Ezen túlmenően a Maros menti fontos várak (Lippa és Solymos) birtokbavételével Dózsa az Erdély belsejébe vezető utakat akarta biztosítani; egyrészt azért, hogy mielőbb kapcsolatot teremthessen az itteni, erősen forrongó elemekkel, másrészt azért, mert tudomása volt arról is, hogy Erdélyben gyülekeznek a feudális erők Zápolya János vajda vezérlete alatt.

Dózsa körültreintő, jó hadvezér volt, de — sajnos — ő sem tudta elhárítani azokat az akadályokat, amelyek a parasztfelkelések sikerének mindig útjában álltak. Alapvető baj volt ezúttal is, hogy a szükségszerűen szétszórt paraszti csapatok egymástól elszigetelt tevékenykedését nem sikerült és nem is lehetett egységbe forrasztani. A kitűnő fekvésű és jól megerősített Temesvár egy hónapot meghaladó ostroma pedig lehetőséget nyújtott a létükben fenyegetett és ezért egymásnak békejobbot nyújtó feudális uraknak arra, hogy jól felfegyverzett és begyakorolt csapa-

taikat egyesítve Zápolya vezérlete alatt megtámadják a várat ostromló paraszti főse-reget. Az 1514. július 15-én vívott döntő csata lefolyását ismerjük, és tudjuk, hogy annak kimenetelét sem Dózsa György vitézsége, sem a parasztság szívós ellenállása nem tudta megváltoztatni. A megsebesült vezér, öccsével, Gergellyel és több más alvezérrel együtt, a feudális urak kezébe került.

4. Dózsa György életének több fontos mozzanatát még manapság is alig, vagy egyáltalán nem ismerjük. Ezeknek feltárását a jövőbeli kutatásoktól remél-jük. S ugyanezt kell elmondanunk Dózsa kínhalálának körülményeivel kap-csolatban is.

Általánosan elfogadott tény, és nemcsak filmen láthattuk, hanem történelem-könyveinkben is olvashatjuk, hogy Dózsa Györgyöt az emberi mivoltukból kivetkő-zött feudális urak, élükön az erdélyi vajdával, úgy végezték ki, hogy megtűzesített vastrónra ültették, fejére izzó vaskoronát tettek. A kivégzésnek e szörnyű módjá-val kapcsolatosan — minden valószínűség szerint a források ismeretében — már annak idején Márki Sándor megjegyezte: „...el kell vetnünk az izzó trón meséjét“, és így érvelt: „...bármilyen nagy volt Dósának lelkiereje és bármily hatalmas volt fizikuma, ilyen kínzást nem viselhetett volna el.“ E kérdéssel kapcsolatban tud-nunk kell, hogy az elég szép számmal fennmaradt elbeszélő források szinte mind-egyike hangsúlyozza Dózsa emberfeletti akaraterejét, amellyel a szörnyű kínt el-viselte.

Márki figyelmeztetését szem előtt tartva, eddigi vizsgálódásom alapján — ame-lyet tovább kell folytatnom — azt vettem észre, hogy a Dózsa halálának körülmé-nyeiről legkorábban beszámoló diplomáciai irat és az első elbeszélő források valóban nem tudnak tüzes trónról, viszont mindegyik szól az izzó vaskoronáról. Úgy tűnik, hogy a megtűzesített vastrónról először a külföldi források tesznek említést, és nem lehetetlen, hogy ennek híre azokból jutott vissza a belföldiekbe.

A mondottakat ezúttal csupán egy-két korabeli forrás bemutatásával támaszta-nám alá. Elsőnek mindjárt II. Ulászló 1514. július 24-én, vagyis kilenc nappal Dózsa elfogatása után kelt latin nyelvű levelére hivatkozom. Ezt a király bécsi követé-nek, Kövendi Székely Miklósnak küldte azzal a szándékkal, hogy a követ Miksa császárt a parasztháború állásáról tájékoztassa. Bár a levél az uralkodó osztálynak Dózsával szemben tanúsított mérhetetlen gyűlöletét juttatja kifejezésre, a benne fog-laltak fontosságára való tekintettel közlöm — kötetlen formájú fordításban — a tárgyalt kérdésre vonatkozó részt. „Tudtodra adjuk — írja a király —, hogy Székely Györgyöt, a felkelés szerzőjét, az Apostolok Oszlásának ünnepén [július 15], midőn Temesvárt megtámadva ostromolta, az erdélyi vajda, aki parancsunkhoz híven Erdélyből összeszedett jelentős létszámú seregével ellene vonult — megelőzve más bel- és külföldi csapatainkat, amelyeket szintén oda küldöttünk volt —, őt elfogta, megfosztva a hatalmas paraszti tömegtől, amelyet ő kényszerrel összegyűjtött. Az említett Székely Györgyöt előbb izzó vassal megkoronázták, majd pedig úgy mezte-lenül s összekötözött lábakkal, amikor még életben volt, harcosai, akiket közönsé-gesen hajdúknak hívnak s akiknek a közreműködésével annyi és akkora gonosztságot vitt véghez, és akiket hol tréfásan, hol komolyan bestiáknak szokott nevezni, foguk-cal tépték és falták. Végül is a holttetemet négybe vágták és bitófára függesztették. Ilyen halál vetett véget életének és kegyetlenkedéseinek“ (*Történelmi Tár*, 1891. 337).

Ugyancsak 1514-ben Brandenburgi György őrgróf egy embere szemtanúként a következőkben számolt be Dózsa haláláról: „Továbbá az őrgróf szolgája, Kristóf nevezetű, megjött a hadból, elmondotta, hogyan fogták meg a Székely Györgyöt; először — azt mondja ez a Kristóf, és ő is a hadból a szemével látta — megfogták

öt és levetköztették és egy magas székre ültették. Azután koronát csináltak neki egy kerékabroncsból, azután ezt a koronát izzóvá tüzesítették és az ő fejére helyezték. És ennél a koronázásnál mintegy hatvan emberüknek táncolniok kellett előtte és mögötte a maguk módján, és ehhez még hegedűvel és sipokkal is zengettek az ő módjukon.“ Következik a Dózsa öccsének feldarabolásáról szóló beszámoló, amely Györgyre visszatérve így folytatódik: „...majd azután a táncolóknak, az ő legjobb szolgálinak nyersen kellett öt enniök; szolgálai ettől vonakodtak, mire hármat vagy négyet levágtak közülök, és mikor a többiek ezt látták, tátott szájjal rávetették magukat és darabokat haraptak ki belőle. És aki nem nyelte le, azt levágták — és miután ilyen módon harapták és falták, azután fölnegyelték őt“ (Geréb László: *A magyar parasztháborúk irodalma, 1437—1514.* Budapest, 1950. 107).

Az elmondottakkal kapcsolatosan a humanista gyulafehérvári kanonok, Taurinus István munkájára hívom fel még a figyelmet. 1519-ben Bécsben kinyomtatott hőskölteményében, a *Stauromachiában* ezeket írja (Geréb László fordításában):

*... Azután sok vér áztatta ruháját
hőhér tépi le és égő botot ad a kezébe
és tüzesült koronát helyezett le királyi fejére,
így ékíti fel és így kente fel őt fejedelmül.*

Befejezésül utalok a brassói Fekete-templom már idézett szövegére, amely szintén csak a tüzes vassal történt megkoronázásról tesz említést.

Az események menetét elemezve úgy vélem, hogy a tüzes trónra ültetésnek feltétlenül meg kellett volna előznie a koronázást, amely — orvosok véleménye szerint is — Dózsa szörnyű kinhalálát okozta. Az említett korai források azonban mit sem tudnak a tüzes trónról, pedig nem volt semmi okuk erről hallgatni.

*

Az öt évszázaddal ezelőtt Erdélyben született és élete java részét is itt eltöltő Dózsa György életútját igyekeztem nyomon követni, és eközben megkíséreltem arcképét is felvázolni. Látjuk, hogy az életpálya határozott megvonásához még alapos kutatómunkára van szükség. De változtat-e valamit is az ő emberi nagyságán és a társadalom előbbrevitelében betöltött messze kimagasló szerepén az a körülmény, hogy életútjának minden részletét nem ismerjük?

Erre határozott nemmel válaszolunk. Hisz Dózsa György neve rég zászlóvá magasult. Törhetetlen akarateréje, helytállása a parasztság mellett, és halált megvető magatartása követendő példaképpé vált, harcra ösztönözve mindazokat, akik az emberibb lét s a kizsákmányolástól mentes társadalom megvalósításáért küzdöttek e tájakon.

Dózsa György rendkívüli alakja nemcsak századunkban, hanem már előbb is teremtő alkotásra ösztönözte legnevesebb költőink, íróink és más művészeink géniuszt, de nagyságát, rendkívüliségét már kortársai megsejtették. Ez a megsejtés vagy talán felismerés jut kifejezésre 1519-ben a humanista Taurinus alábbi jóslat-szerű szavaiban (ugyancsak Geréb László fordítása szerint):

*Egen amig csillag, míg fű, kacagó, lesz a földön,
tengerben hullám támad s erdőn fa növekszik,
fennmarad ám a nevem maradékra örökkön örökké...*